

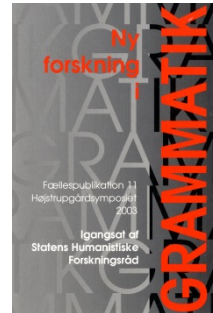
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Modalitet i en funktionelt orienteret tysk grammatik

Forfatter: Lisbeth Falster Jakobsen

Kilde: B. Lihn Jensen, I. Korzen og H. Høeg Müller (red.).
Ny Forskning i Grammatik 11, 2004, s. 103-120

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2004

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Modalitet i en funktionelt orienteret tysk grammatik

Lisbeth Falster Jakobsen

1. Indledning

Sproglig funktionalitet er en term, der dækker over et antal begreber. Min forståelse af en funktionelt orienteret grammatik er en grammatik, der lægger vægt på en indholdsbeskrivelse af de kategorier, man traditionelt har i en grammatik. Det vil så sige, at man ikke slipper tegnbegrebet som den grundlæggende beskrivelsesenhed. Derudover skal det være en grammatik, der har en beskrivelse af de grammatiske fænomener, der rækker ud over helsætningskonstruktionen, nemlig fænomener, som er styret af det forhold, at helsætningen er konstituent i en løbende tekst. Tekstens indholdsside, tekstverdenen er her en væsentlig faktor for at få beskrevet diverse kategoriers indhold og indholdsstyring således, at det bidrager til en forståelse for tekstverdenens logik og hele sammenhæng. Opvurderingen af tekstverdenen er en del af den funktionelle forståelse, der går ud på at beskrive, hvilket arbejde sproget udfører. Her kommer teksten ind som *interface* mellem et stykke kognitiv produktion fra afsenders side og modtagers kognitive virksomhed. Tekstens verden har således en stor autonomi i forhold til fx modtagers øvrige opfattelse af sagsforhold og sammenhænge i verden. Jeg betoner dette, fordi det netop ved modalitet ofte sker, at man måler et sagsforholds epistemiske værdi direkte op mod almindelige opfattelser af verdens sammenhæng og ikke ud fra tekstverdenen¹. Om modtager opfatter det, der siges i tekstverdenen, som sandt, er et spørgsmål, der ligger uden for den funktionelle sprogbeskrivelse.

1. Således kan man opleve, at studerende, der skal oversætte fra dansk til tysk, administrerer konjunktiv efter, hvad de selv mener er sande eller kun forestillede eller direkte falske sagsforhold, i stedet for at gå ud fra det dansk forlægs epistemiske tilskrivninger.

2. Modalitet

Modalitet er en kun semantisk defineret kategori. Det vil sige, at den ikke er hæftet til en bestemt grammatisk tegnkategori alene. Principielt har modalitet været hæftet til modusbøjning og derved fået noget af et grammatisk rygstød, men modus som paradigme rækker ikke til at beskrive fænomenet i det øjeblik, man vil komme frem til en samlet indholdsforståelse bare af modus' eget indhold, fx på tysk.

Hvis man opretter en kun semantisk kategori som modalitet, i første omgang løst fra tegndannelse og derved fra en regelmæssig paradigmedannelse, lukker man sig ind i diverse problemer. Et af dem er spørgsmålet om, hvor meget indhold der skal med i kategorien, dvs. hvor mange indholdsmæssige underkategorier der skal være. Hvis man betragter faktualitet eller assertion som defaultværdien i modalitet, så opregner Bybee og Fleischmann (1995: 2) afvigende underkategorier som: jussiv, desiderativ, intentiv, hypotetisk, potentiel, obligativ, dubitativ, hortativ, exclamativ o.a. som mulige underkategorier ved siden af defaulten til betegnelse for talerens yderligere raffinering af den til grund liggende assertion. Det er nu set over en typologisk bank, altså intersprogligt.

Det er klart, at så længe man kun opererer på indholdssiden uden interesse for en vis udtryksmæssig regelmæssighed, kan det let blive ret ukontrolleret, hvor mange kategorier man skal regne med. Haimann i samme bind opregner nogle indholdskategorier, som kunne være kandidater til modale kategorier, men som han ikke mener nogensinde er blevet grammatikaliseret, nemlig *sarcastive*, *guiltive* og *mass-productive*. Nu er det så heller ikke Bybees og Fleischmanns mening, at man skal kaste sig ud i vilde kategoriseringer; deres ærinde er faktisk bl. a. at undersøge mulige valide grammatiske bindinger for modalitet, set både intra- og intersprogligt. Det er jagten på de såkaldte gramtyper. Bybee og Fleischmann har tre formål med deres bind:

In this volume we take the position that analysis of function should explain distribution of form. That is, the modal categories we operate with do not lead an autonomous existence in some abstract logical or semantic space, rather, they correspond to – indeed are determined by – (a) the formal distinctions made

in particular languages, (b) documented pathways of language change, and (c) prominent cross-language patterns of form-function correlation. (1995: 3)

Jeg holder mig i det følgende til deres punkt (a) og ind imellem lidt *squinting* til (c), men ikke til (b). Mit objektssprog er tysk.

Altså gramtyper. En hurtig refleksion vil vise, at da verdens sprog har meget forskellige opbygninger, vil der blive tale om en del typer. Og selv ved analoge kategoridannelser i beslægtede sprog kommer man hurtigt ud for, at et analogt paradigme har et forskelligt antal kategoriled i to sprog, hvorved fordelingen af indhold bliver forskellig. Man kan her sammenligne bare det danske og det tyske modusparadigme: det danske har to levende, fuldt fungerende modusled: indikativ og imperativ, tysk har tre velfungerende led: indikativ, konjunktiv og imperativ. Det vil så igen sige, at fordelingen af modalitet på modusystemer alene er enkeltsproglig efter almindelig strukturalistisk tankegang. Hertil kommer, at selv inden for ét sprog behøver de enkelte modusled ikke at være ganske entydige i deres indhold. På tysk opfører indikativ og imperativ sig indholdsmæssigt ret entydigt; konjunktiven derimod er som sådan indholdsmæssigt plurifunktionel.

3. Hvilke overordnede indholdstyper af modalitet skal man regne med?

Det er ikke helt let at svare på. Traditionelt taler vi om epistemisk og deontisk modalitet: epistemisk modalitet handler om sagsforholdets gyldighed i en tekstverden (altså ikke gyldigheden i den ikke-sproglige verden; det er et logisk anliggende). Deontisk modalitet drejer sig om det nødvendige eller tilladelige i, at et sagsforhold finder sted i tekstverdenen. Hertil kan man så føje en tredje modalitetstype: evidentialis, der relaterer det fremsatte sagsforhold til ophavet, kilden for det. Den sidste kategori spiller en rolle i forbindelse med tysk konjunktivbrug.

Det næste spørgsmål er, om disse hovedkategorier også er ligeberettigede. Når man læser litteratur, der behandler engelsk som objektssprog, kan man let få den opfattelse, at epistemisk og deontisk modalitet er ligeberettigede. Det tolker jeg som havende to årsager. Den ene er det

faktum, at konjunktiv mangler i det levende modusparadigme i engelsk, hvilket medfører, at epistemiske afvigelser fra ren assertion skal laves ved semantisk komposition over enkelttegnniveau. Her kommer modalverberne en del ind. Hertil kommer en stor interesse for, hvordan epistemisk indhold har udviklet sig historisk af modalverbernes såkaldte *root* modality (som omfatter fysik og psykisk kunnen/evne og nødvendighed og tilladelse). Interessen for historisk udvikling ses af Bybees og Fleischmanns punkt (b).

Men hvis man nu ser synkront moderne på sproget tysk, må epistemisk modalitet være den grundlæggende kategori. Af følgende grund: det tyske modusystem er som sagt treleddet: indikativ, konjunktiv og imperativ. Alle verber bøjes i alle tre kategoriled og, bortset fra imperativ, i alle former; modalverberne har dog ikke imperativbøjning. Men de har altså konjunktivbøjning. Den indholdsmæssige hovedforskel mellem indikativ og konjunktiv er en epistemisk forskel mellem assertion i indikativ på den ene side og forskellige afvigelser herfra på den anden side. 'Forskellige afvigelser herfra' drejer sig om konjunktivens pluri-funktionalitet, herom senere. Det vil så sige, at da verbalbøjningen er obligatorisk for alle verber i finitte former, kan modalverberne ikke undslippe den epistemiske modalitet i sig selv, også selvom verbalstammen muligvis skal forstås som *root* i det pågældende tilfælde.

(1a) *Er kann nach Hause*
Han kan (gå) hjem

(1b) *Er könnte nach Hause, wenn er nicht nachsitzen müsste*
Han kunne (gå) hjem, hvis han ikke skulle sidde efter

Vi ser her modalverber i *root*-kapacitet; i (1a) i indikativ præsens, i (1b) i præterium konjunktiv, med irrealis lagt oveni *root*-indhold.

Et verbum kan kun undslippe modus og dermed det epistemiske indholdstillæg ved at stå i infinit form. Det kan enten ske ved, at den infinitte verbalform fungerer som andet end verbal i sætningen:

(2) *Nachsitzen ist eine glimpfliche Strafe*
At sidde efter er en lempelig straf

Den almindeligste måde er dog, at infinittet indgår i verbalet i kombination med en anden verbalform, ofte et modalverbum, som så overtager modusbøjningen, som i (1b).

4. Konjunktiv

Som sagt har to af de tre modi, indikativ og imperativ, på tysk et epistemisk enhedsindhold, som går igennem den samlede brug. De to modi er af den grund her mindre interessante. Det samme er ikke tilfældet med konjunktiv. Alle formerne, et sammensat paradigme af simpleksformer og kombinationer med hjælpeverberne *sein*, *haben* og *werden*, findes, dvs. at vi har et 8-leddet formparadigme ligesom i indikativ. Men hvor de 8 former i indikativ danner ét funktionelt paradigme med indholdsmæssigt 8 forskellige tempora kombineret med indholdsmæssig assertion, så deler konjunktiv sig funktionelt op i tre paradigmer med hver deres indholdsfunktioner. Først skelner vi mellem to 4-leddede paradigmer, konjunktiv I og II.

konjunktiv I

er komme
er sei gekommen
er werde kommen
er werde gekommen sein

konjunktiv II

er käme
er wäre gekommen
er würde kommen
er würde gekommen sein

I forhold til et 8-leddet indikativisk tempusparadigme sker der her en reduktion i antallet af tempora. Vi taler nu om indholdene samtidighed, fremtidighed, fortidighed og fortidsfremtidighed. Det er fortiderne, der er reduceret i antal. Det fremgår, at det drejer sig om relative tider i forhold til indikativens mere absolutte tidsfæstning.

4.1. Konjunktiv I og II

Indholdet er i begge tilfælde en afvigelse fra assertionen i indikativ, der i umodificeret form står for angivelsen af sande sagsforhold i tekstverdenen. Ved umodificeret forstår jeg, at verbalformen ikke indgår i en konstruktion med modalverbum, adverbial eller andet. I konjunktiv I og II bevæger vi os ind i antagelsernes verden, med konjunktiv I til antagelser, som betegnes som opfyldelige, som realiserbare ønsker, opfordringer og stipulationer, som i (3), med konjunktiv II til beteg-

nelser af uopfyldelige sagsforhold, som i (4). Dette er dog lidt forenklet fremstillet.

- (3) Der Mittvierziger [...] hatte mich nach dem Unfall mit dem Möbelwagen an die Böschung geführt und mir eine Zigarette angezündet. *Seien wir froh*, daß der Unfall so glimpflich verlaufen ist (Selbs Betrug:102)²
(Manden midt i fyrrerne havde efter uheldet med flyttevognen ført mig hen til skråningen og tændt en cigaret til mig. Lad os være glade for, at uheldet forløb så lempeligt)
- (4) (om en studerende, der er havnet i specialesumpen. Han kigger en del ud ad vinduet:)
Nachdem er diese immense Leere [udsigten fra vinduet] zum hundertsten Mal wieder durchgearbeitet hatte, schob er den Vorhang beiseite und kehrte an seinen Schreibtisch zurück, um zu prüfen, ob sein leeres Blatt Umweltpapier sich inzwischen verändert hatte. *Die geringste Spur einer Einwirkung hätte ihm genügt. Ein Fliegendreck. Ein vorher nicht bemerktes Wasserzeichen. Alles wäre eine Botschaft gewesen, eine Nachricht von irgendwoher.* Aber seit Wochen war das Blatt völlig unverändert geblieben (Campus:124-125)
(Efter at han igen havde gennemarbejdet denne umådelige tomhed for hundrede gang, skubbede han gardinet til side og vendte tilbage til sit skrivebord for at se efter, om hans tomme blad miljørigtigt papir i mellemtiden havde forandret sig. Det ringeste spor af en indvirkning kunne han have nøjedes med. En fluelort. Et ikke tidligere bemærket vandmærke. Alt ville have været et budskab, en efterretning et eller andet sted fra)

Med vilje har jeg valgt umodificerede eksempler. Konjunktiven kan nemlig godt optræde redundant til et andet element i sætningen, typisk *als ob*, 'som om', der indleder irrealer sammenligninger. At der er tale om redundans, kan ses af flere ting. Dels behøves der ikke konjunktiv som i (5): *als ob* bærer her irrealis-funktionen alene. Dels er ganske vist konjunktiv II om det irrealer sagsforhold som regel valgt, men også

2. Kursiveringen i eksemplerne er foretaget af mig for at fremhæve det tekststykke, som er den egentlige genstand for behandlingen.

konjunktiv I, der ellers bruges om de realiserbare sagsforhold kan findes i kombination med *als ob*. Det ser vi i (6), hvor (6²) er det semantisk forventelige konjunktiv II, medens (6¹) er konjunktiv I. Derved er den indholdsmæssige distinktion mellem konjunktiv I og II her ophævet.

(5) (et møde i universitetets disciplinærudvalg:)

Alle blickten ihn an, *als ob er etwas verschwieg* (Campus:247)

(Alle så på ham, som om han fortav noget)

(6) (en studenterpolitiker forklarer planerne til en studenterdemo:)

So sieht die Sache aus.

Er sagte das in einem Ton, *als ob ¹nun die Kindersendung vorbei sei und ²der ernste Teil des Programms anfinge* (Campus:116)

(Således ser sagen ud.

Han sagde det i en tone, som om børneudsendelsen nu var forbi, og den alvorlige del af programmet begyndte)

Foruden den semantiske hovedunderkategori i konjunktiv II, irrealis, som de ovennævnte eksempler har vist, regnes der også med kategorien eventualis om det sagsforhold, der fremstilles som liggende inden for realiteten, men er sagt med forsigtighed, altså med en vis afstandtagen eller mildning fra afsenders side fra den rå realitet:

(7) (Studenten Babsi og hendes eksaminator, professor Hanno Hackmann, taler om deres problem: sexuel forhold kontra habilitet:)

¹“*Könntest du verstehen, wenn ich mein Studium für wichtiger halte als meine Beziehung?*”

Hannos Hoffnung spreizte die Flügel.

“Ja, natürlich.” Er konnte den Drang nach Bestätigung kaum noch zurückhalten.

²“*Du hättest also Verständigung dafür, wenn ich sagen würde, das Examen geht vor, wir machen Schluß?*”

³“*Ja, das hätte ich*”. Hanno versuchte so zu tun, als ob er sich überwinden müßte (Campus:77)

(“Kunne du forstå det, hvis jeg anser mit studium for vigtigere end mit forhold?”

Hannos håb strakte vingerne.

“Ja, naturligvis”. Han kunne næsten ikke holde trangen til at bekræfte det tilbage.

“Du ville altså have forståelse for, hvis jeg sagde, at eksamen går forud, vi stopper?”

“Ja, det ville jeg”. Hanno forsøgte at lade, som om han måtte overvinde sig selv)

Rene konjunktiv-II-former har altså ikke i sig selv ét entydigt indhold. Konteksten, eller i sidste ende modtageren, afgør læsningen. Det viser (7^{2,3}) tydeligt.

Vi har så nu det forhold, at konjunktiv som hovedunderkategori inden for modusflektion er flerfunktionel; og en underkategori inden for konjunktiv alene er i sig selv også flerfunktionel.

4.2. *Konjunktiv III*

Der findes endnu en konjunktivfunktion, som vi kalder konjunktiv III. Det er de to konjunktivparadigmer som vi så i (4) forenet til ét paradigme på udtrykssiden, men med et helt andet indhold. Læst vandret repræsenterer de to former: *er komme*, *er käme* begge samtidighed med en anden verbalhandling (typisk den i *inquit*), de andre par repræsenterer fortidighed, fremtidighed og fortidsfremtidighed. Der er altså to former per tidsværdi. Indholdet af hele konjunktiv III er en modusform brugt i indirekte referat, en referatform blandt andre i evidentialis. Brugen af paradigmet er ret forskelligt. Enten kan man følge den regel, som vi plejer at kalde den Kaperske skoleregul, som også er den i Tyskland anbefalede, i hvert fald til skriftligheder. Her vælger man til den relative tidsangivelse en form fra konjunktiv I paradigmet, hvis denne er en tydelig konjunktivform, altså ikke en sammenfaldsform på udtryks-siden med indikativ. Ellers går man til konjunktiv II paradigmet. I (8) ser man, hvordan der i (8³) er en konjunktiv II form p.g.a. sammenfald med indikativ i konjunktiv I, men tidsforholdet er det samme som i de omgivende sætninger med konjunktiv I

- (8) (jegfortælleren finder nogle postkort på et hospital:)
Ich nahm die Ansichtskarten ab. ¹Aus Istanbul grüßten ein dankbarer ehemaliger Patient und seine Frau, aus Amorbach Gabi, Klaus, Katrin, Henner und Lea. ²Amorbach im Frühling sei wunderschön, ³die

Kinder und Lea verträgen sich prächtig, ⁴ der Umbau der Mühle sei fast fertig, und ⁵er solle die Einladung nicht vergessen (Selbs Betrug:64)

(Jeg tog postkortene af. Fra Istanbul sendte en taknemmelig tidligere patient hilsener, fra Amorbach Gabi, Klaus, Katrin, Henner og Lea. Amorbach om foråret var vidunderligt [hed det], børnene og Lea kom glimrende ud af det med hinanden, ombygningen af møllen var snart færdig, og han burde ikke glemme invitationen)

Nu er dette ikke den eneste valgmulighed; i lidt mindre fin stil kan man nøjes med konjunktiv II paradigmet alene. Eller lave en blanding af de to systemer, idet nogle konjunktivformer er mere populære end andre. Man kan også vælge indikativ. Hovedmarkøren for selve det indirekte referat er ikke modusbrugen, men skift i deiksisbrug til den refererendes *origo*. Desuden er der normalt en indleder uden for selve referatet, et *inquit*, som angiver kilden til de fremsatte sagsforhold i referatet eller i det mindste er markør for, at vi går ind i et referat. Hverken den Kaperske regel eller bare konjunktiv II alene er altså i sig selv indikator for indirekte referat, undtagen i de tilfælde, hvor man sætter i med et referat uden *inquit* kombineret med mere eller mindre uigennemsigtige deiksisforhold som i (9).

- (9) (om den meget langsomme forretningsgang med at efterforske slettede dokumenter i bestikkelsesmistanken mod partiet CDU:)
Seltsam auch hier wieder einmal die Bewertung der Staatsanwälte, die für die Gedächtnislücken eines wichtigen Zeugen überaus großes Verständnis zeigen. *Schließlich sei es schwer, sich nach zwei, beziehungsweise drei Jahren an solch komplizierte Vorgänge zu erinnern*, Nur, dass so viel Zeit vergangen ist, liegt nicht am Zeugen, sondern an den Anklägern, die mit der Vernehmung keine Eile hatten (Zeit 9.10.2003:9)

(Sælsom er igen her bedømmelsen fra anklagerens side, som viser yderst stor forståelse for et vigtigt vidnes huller i hukommelsen. Når det kommer til stykket er det [efter deres mening] vanskeligt at huske sådanne komplicerede hændelser efter henholdsvis to eller tre år. Der er blot det ved det, at det, at der er gået så lang tid, ikke er vidnets skyld, men anklagerens, som ikke havde travlt med afhøringen)

Af denne meget overordnede skitse over konjunktivens brug bør det fremgå, hvor multifunktionel især konjunktiv II er. Man kan ikke ud fra formen alene beskrive indholdet; der skal kontekst til for at vise de indholdsmæssige underkategorier. Det er endda umuligt at forstå konjunktiv II kun som angiver af manglende realitetsværdi i tekstverdenen. Det viser både eventualis som i (7) og evidentialis som i (8).

5. Modalverber

De tyske verber, som vi kalder modalverber, findes både i en *root*-læsning, altså om fysisk eller psykisk evne til eller tvang eller mulighed for en handling. Det er Bybees og Fleischmanns perifraser (1995: 5). Det kalder vi i tysk tradition objektiv brug af modalverber som en modsætning til den subjektive brug, nemlig den epistemiske brug. Listen i (10) over *root*-størrelser har hermed en semantisk grovbeskrivelse:

- (10) *dürfen*: at måtte have lov til
können: at være i stand til
mögen: at bryde sig om
müssen: at være tvunget til
sollen: at burde
wollen: at have vilje til

Hvis man under deontisk indhold forstår, at der impliceres en bestemmende kraft, som ikke er subjektet i sætningen (Heine (1995: 30)), så er det vanskeligt at se det deontiske i *können*, *mögen* og *wollen*, den fysiske og psykiske formåen, skønt disse verber falder ind under *root*³. Deontisk som klasse omfatter endvidere mere end leksikalske og perifrastiske størrelser, som fx modalverbum + hovedverbum; også bøjningstyper som imperativ og eventuelt konjunktiv I er deontiske (Bybee og Fleischmann (1995: 5)).

Et par eksempler på objektiv brug af modalverberne:

3. På tysk kaldes disse verber modalverber, uden yderligere specifikation af det modale indhold. Bøjningsklassen, med den fra andre verber noget afvigende bøjning, kaldes de præteritopræsenteriske verber og indeholder listen + *wissen*.

- (11) (Sociologiprofessoren har ligget i med studenten Babsi og må nu nægte at vejlede hendes eksamensopgave:)
 “Ich weigere mich. Es *muß* sein, es geht nicht anders. Betreuung der Arbeit und – alles andere in unserem Verhältnis, das ist ein Rollenkonflikt. Ich *kann* es nicht, und ich *will* es nicht. Du kannst zu Günter gehen, der versteht auch was davon ... (Campus:76)
 (Jeg vægrer mig. Det er nødvendigt, det går ikke på anden måde. Vejledningen af opgaven – og alt andet i vores forhold, det er en rollekonflikt. Det kan jeg ikke, og det vil jeg ikke. Du kan gå til Günter, han forstår sig også noget på det ...)
- (12) (Babsi lufter sine feministiske ideer:)
 In Wirklichkeit haßt ihr Frauen. Ihr *mögt* uns nicht. Ihr benutzt uns nur (Campus:78)
 (I virkeligheden hader I kvinder. I kan ikke lide os. I bruger os bare)

5.1. Epistemisk brug af modalverber

Ved siden af den objektive brug har vi så den subjektive brug af modalverber, som er en epistemisk angivelse. Nu ser listen således ud:

- (13) *dürfen*: at turde/være muligt
können: at være logisk muligt
mögen: at være muligt
müssen: at følge logisk nødvendigt
sollen: at formodes, at hævdes at
wollen: at hævde at

Muligvis skulle man tilføje *werden*.

Den epistemiske læsning forekommer kun i komposition med en infinit verbalform som hovedverbum, der konstituerer selve handlingen i propositionen. De første fire verber plus den ene læsning af *sollen* viser grader af afsenderens fremstilling af assertionens realitetsgrad, fx (14). De har semantisk affinitet til modaladverbier. En anden læsning af *sollen* og *wollen* går mere over i evidentialismodalitet, idet de har en indbygget angivelse til en kilde (15).

- (14) Hören Sie, Thurow, Sie *mögen* es noch nicht gemerkt haben, aber die Zeiten haben sich geändert (Campus:67)
 (Hør her, Thurow, det er muligt, at De endnu ikke har bemærket det, men tiderne har forandret sig)
- (15) (En diskussion om, hvem man skal have ind i et bedømmelsesudvalg:)
 “Kann man den nehmen?”
 “ [...] Nein, der ist der Schrecken der Kommissionen. Er *soll* so irre sein, daß er seine eigene Arbeiten unter Pseudonym kritisch rezensiert, und dann unter seinem eigenen Namen den Rezensenten angreift. Er führt Debatten mit sich selbst”. (Campus:69)
 (“Kan man tage ham?”
 “Nej, han er udvalgenes skræk. Han skal være så vanvittig, at han kritisk recenserer sine egne værker under pseudonym og så under eget navn angriber recensenten. Han fører debatter med sig selv”)

I kraft af at modalverberne også bøjes i konjunktiv, kan man ikke blot belægge den objektive brug af modalverberne, altså *root* modality, med variabel epistemisk modalitet som i (16):

- (16) (Babsis forhold til professoren er nu af universitetspolitikere stiliseret op til voldtægt:)
 “Und was ist, als das Mädchen alles erfindet?”
 ...
 “Na, dieses Argument ist tabu. Wenn wir damit argumentieren, haben wir sämtliche Feministinnen und Nichtfeministinnen auf dem Hals, denn das gilt als typisches Macho-Argument. *!Erfinden haben darf sie das nicht!*”
 Hanno dachte an Babsi. Sie ²*könnte alles erfinden* (Campus:242)
 (“Og hvad så, hvis pigebarnet opfinder det hele?”
 “Nå men dette argument er tabu. Hvis vi argumenterer med det, har vi samtlige feminister og ikke feminister på halsen, for det gælder som et typisk machoargument. Hun kan ikke få lov til at have opfundet det”.
 Hanno tænkte på Babsi. Hun kunne eventuelt opfinde alt)

I (16¹) er der præsens indikativ, almindelig assertion, i (16²) præteritum konjunktiv med indholdstillæg eventualis.

Også den subjektive, epistemiske brug af modalverberne kan med konjunktiv få endnu en epistemisk underkategori lagt oveni. Det er især de modalverber, der i sig selv betegner forskellige muligheder som *dürfen*, *können*, *mögen*, *müssen* og *sollen*, der fx får et eventualistillæg:

- (17) (om nogle mødedeltagere, der holder formøde:)
Ich nehme an, daß die Besprechung etwas länger gedauert hat, aber *sie müßten gleich hier sein* (Campus:276)
(Jeg antager, at diskussionen har varet noget længere, men de skulle straks være her)
- (18) (om Kansler Schröders indlæg i debatten om arbejdsmarkeds- politikken:)
Angenommen, der Kanzler ist nicht bloß in den vorgezogenen Wahlkampf gezogen, angenommen, er hat nicht ablenken wollen von der abflauenden Konjunktur: *Dann könnte sein Wort ein neuer Anstoß in einer festgefahrenen Debatte gewesen sein* (Zeit 11.4.2001:13)
(Hvis man antager, at kansleren ikke blot er draget ud i den fremskudte valgkamp, og hvis man antager, at han ikke har villet aflede fra den vigende konjunktur: så kunne hans ord (eventuelt) have været et nyt skub i en fastkørt debat)

Der kan også laves formodende modalitet med *werden*, som eventuelt kunne regnes med i den epistemiske række af modalverber (19):

- (19) (striden går om et originalkort over nogle giftgrunde; kortet er penge værd, hvis det sælges til ejendomsmæglere, men kan også have politisk værdi:)
“Herr Wendt, haben Sie Ihrem Sohn gesagt, wie Sie an die Karte gekommen sind?”
“*Werd ich wohl.*”
“Das hat geholfen, nicht Ihre Schläge. Lemke, der Ihnen die Karte verkauft hat, hat Ihren Sohn dazu gebracht, sie Ihnen wieder wegzunehmen. ²*Er wird ihm nicht gesagt haben, daß er Ihnen*

die Karte verkauft hat, wird überhaupt nicht von Geld geredet haben, sondern von hohen politischen Zielen (Selbs Betrug:314)

(“Hr. Wendt, har De sagt til Deres søn, hvordan De fik fat i dette kort?”

“Det har jeg vel”

“Det var det, der hjalp, og ikke Deres slag. Lemke, som solgte kortet til Dem, fik Deres søn til at tage det fra Dem igen. Han har nok ikke sagt ham, at det var ham, der solgte Dem kortet, han har nok slet ikke snakket om penge, men om høje politiske mål)

Og man kan konstruere noget med samme effekt med adverbier som *vermutlich*, *möglicherweise* og andre. Kort sagt, der er rige og grammatisk varierede muligheder for modalitet i det hele taget.

6. Den traditionelle grammatik og modalitet

Den traditionelle grammatik er normalt disponeret efter ordklasser, herefter følger der en syntaksdel. Som oftest gives der en vis indholdsbeskrivelse af de bøjede ordklassers bøjningskategorier. Fx en beskrivelse af de tre modusled. I tyske grammatikker fylder beskrivelsen af indikativ som regel meget lidt, hvilket kan undre, da det er det hyppigst forekommende kategoriled i løbende tekst. Imperativ får nogen omtale, og konjunktiv en hel del. Modalverber står et andet sted i grammatikken, hvis de er med, og adverbier et tredje sted. På den måde bliver det aldrig til en overordnet funktionel beskrivelse af det samlede indholdsfelt, modalitet, og selve modusbehandlingen er skævvreden.

Hvis man så vender bøtten om og lader modalitet være det samlede emne, får man andre problemer, der relaterer sig til det forhold, at man begynder uden bestemte tegntilknytninger. Da semantisk kategorisering uden tegnafgrænsning står i fare for at ende i kolossalt mange underkategorier, er det første problem så, hvor mange semantiske kategorier man vil have i sin grammatik. Har man så bestemt sig til et antal kategorier, vil det sproglige materiale i kategorierne være meget heterogent. Det skal ikke betragtes som en ulykke, men som en nyttig ting i en funktionelt baseret grammatik, for det giver en langt bedre oversigt over de muligheder, man kan bringe i anvendelse ved de forskellige former for modalitet.

En del af mulighederne kan betragtes inden for sætningsgrænsen, såsom adverbierne og modalverberne i indikativ. Det er straks værre med modus, især konjunktiv p.g.a. plurifunktionaliteten, der ofte ikke tillader, at man ved interpretation holder sig til den sætning, formen forekommer i.

7. Mentale rum

Et andet problem har vi, når vi går ud over sætningsgrænsen til teksten og skal forlige forskellige modalitetssforekomster i sagsforhold til en logisk sammenhængede tekstverden. Og det er en del af den funktionelle grammatiks opgave. Hvordan kan man fx administrere en fremstilling af et eksempel som (4), hvor der per helsætning successivt fremstilles det ikke-værende som værende, nemlig de manglende tegn på papiret, og det værende som ikke-værende, nemlig noget tegnagtigt på papiret?

Jeg forsøger mig her med Fauconniers mentale modeller (se Fauconnier 1994²), som netop går ud på at vise, hvordan en tekst kan indeholde forskellige mentale rum, rum med forskellig epistemisk virkelighedsgyl-dighed. På grund af den forskellige virkelighedsgyldighed i rummene undgår man, at teksten bryder logisk sammen. Den studerende i (4) kan deltage som samme person i den som virkelighed fremstillede verden og den forestillede, men ikke eksisterende verden. De mentale rum modellerer således menneskets kognitive virksomhed, der omfatter alskens forestillede sagsforhold med forskellig tilknytning til opfattelsen af den ikke-sproglige virkelighed. Den materielle virkelighed indeholder kun faktuelle sagsforhold.

Fauconnier er ikke specielt sprogligt baseret i beskrivelsen af sine rum, så man kan egentlig forholde sig relativt frit i sin rumopdeling alt efter sprog. Jeg regner med følgende rum:

- (20) realitetsrum: reale sagsforhold inkl. eventualis
- generelle rum: generiske og generelle sagsforhold
- potentielle rum: potentielt realisable sagsforhold
- direktive rum: sætnings spørgsmål, opfordringer og anmodninger, dispositioner
- irreale rum: urealisable sagsforhold, mange forskellige typer

evidentialisrum: perifrasede af en andens udsagn eller tanker, mange forskellige typer

7.1. *Mentale rums kategoriale status*

De mentale rum er egentlig kognitive størrelser, men set ud fra lingvistikken kan man betragte dem som metasproglige størrelser. Hvis man kun vælger de af Fauconniers rum, som er epistemiske, kan man betragte de mentale rum som den metasproglige kategori, der er lig med den epistemiske modalitet. Med Carl Baches term "en superordineret kategoridannelse" (2002: 74), som sammenfatter de mulige epistemiske distinktioner, der kan foretages ud fra de enkeltsproglige paradigmer og konstruktioner, som det enkelte sprog måtte kunne analyseres i. Epistemicitet udgør et enkelt kognitivt domæne (Bache 2002: 84); som sådan er det et funktionelt paradigme, idet det baseres på indhold alene. Men domænet er relateret til form, idet det anerkender meget forskellige paradigmer af instantierede størrelser, sproglige tegn, som de underliggende paradigmer. Som sådan respekterer de mentale rum som en superordineret kategori to af de tre krav, som Bybee et alii stipulerer (se afsnit 2): de antagne kategoriled har ikke kun rod i en semantikologisk abstraktion, men korresponderer med formale distinktioner i et specifikt sprog, og de har intersprogligt set prominente tegndannelser.

Skønt en semantisk metakategori ikke kan have skarpe afgrænsninger, vil solide indholdsmæssige definitioner løse noget af dette problem. Fordelen ved at benytte sig af dem i beskrivelsen er dels, at de på én gang samler diverse tegnbaserede grammatiske paradigmer under lidt større indholdsmæssige hatte, dels at de kan bidrage til fremstillingen af tekstverdenens logiske sammenhæng på en måde, der er mere overordnet end den sædvanlige sætningsbaserede atomistiske modalitetsfremstilling. Således bliver mentale rum i hvert fald en nyttig metakategori (Bache 2002: 98); om det også er en sand kategori, ligger nok uden for lingvistikkenes arbejdsområde at eftervise.

Desuden forestiller jeg mig, at der i en sådan fremstilling af et fremmedsprog – der hvor det kan lade sig gøre – bliver en bedre produktionsvejledning end i de traditionelle grammatikker, der begrænser sig til ren deskription af de forhåndenværende former efter en anden dispositions-mæssig logik.

8. Konjunktivens paradigmer

Hvor mange paradigmer skal man regne med i den tyske konjunktiv? Set ud fra udtrykket alene kan der skelnes mellem 8 forskellige former; men hvis indholdet af formerne indregnes, deler formerne sig op i i hvert fald to tydeligt forskellige paradigmer, konjunktiv I og II ud fra forskellen mellem angivelsen af det ikke-eksisterende, men med tekstverdenens logik forenelige sagsforhold, og det ikke-eksisterende, men uforenelige sagsforhold (se afsnit 4.1). Sådanne to paradigmer er stadig udtryksmæssigt forskellige. Men man kan rejse det spørgsmål, om konjunktiv III, der indbefatter alle konjunktivformerne, men ikke kan opvise en udtryksmæssig forskel, har en berettigelse (se afsnit 4.2). På indholdssiden er der et tydeligt enhedspræg over konjunktiv III's paradigme, og tilsvarende en tydelig forskel til de to andre konjunktivparadigmer. Kunne man ikke betragte konjunktiv III's indholdsformer som polysemier af henholdsvis konjunktiv I's og II's former?⁴ Spørgsmålet er vanskeligt at besvare. Allerede inden for konjunktiv I henholdsvis II skelner man under den indholdsmæssige enhedshat for selve paradigmet mellem forskellige underkategorier. Disse underkategorier kan først erkendes ved semantisk komposition, som regel inden for sætningens ramme. Men i et grelt tilfælde, eventualis, faktisk først inden for tekstrammens indholdslogik (se afsnit 4.1).

Ud fra specielt eventualis-underkategorien som et indholdsmæssigt problem må man antage prototypikalitet i de enkelte paradigmers indhold og derfor også atypikalitet. Kan dette udstrækkes til konjunktiv III-formerne? Mit svar er, at det er akavet af følgende grund: det indhold, der tillægges konjunktiv III-paradigmet, markering af evidentialis-indhold i indirekte gengivelse, ville i så fald være atypiske indhold både i konjunktiv I og II, men bliver forenet til et samlet egalt indhold i et konjunktiv III-paradigme. Spørgsmålet er, om man kan tænke sig atypiske polyseme indhold fra to forskellige størrelser som synonyme? Den omvendte tankegang, at paradigmerne udgøres af homonyme former, er heller ikke god, omend af andre overordnede grunde. Hertil kommer, at fortolkningen af en form som konjunktiv III altovervejende er afhængig af komposition (se afsnit 4.2) som de fleste andre interpretationer af konjunktiv også er –, hvilket taler for polysemitanken.

4. Dette spørgsmål blev rejst af Lars Heltoft.

Men, da paradigmerne er tænkt som funktionelle paradigmer, ikke udelukkende som tegnparadigmer, må det dog være rimeligst at se på, hvilken funktion der konstituerer paradigmet. Altså i dette tilfælde evidentialis som en særskilt funktion. Dette taler for et konjunktiv III-paradigme som et nyttigt paradigme i en grammatik.

Data

- Schlink, B. (1994). *Selbs Betrug*. Zürich: Diogenes Taschenbuch 22706. (Selbs Betrug)
- Schwanitz, D. (1995). *Der Campus*. Frankfurt am Main: Goldmann 43349. (Campus)
- Numre af *Die Zeit*. (Zeit)

Henvisninger

- Bache, C. (2000). Kategorier på tværs. I Nørgård-Sørensen, J., P. Durst-Andersen, L. Jansen, B. Lihn Jensen & J. Pedersen (eds.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 7. Pharmakonsymposiet 1999*. Odense: Odense Universitetsforlag. 7-26.
- Bache, C. (2002). On categories in linguistics. I *Acta Linguistica Hafniensia*, Vol. 34. København: Reitzels Forlag. 71-106.
- Bernhardt, L. & T. W. Knoth (upubl.) *Et studie i Mental Spaces og deres forhold til kohæsjon og kohærens*. Speciale. Københavns Universitet 1999.
- Bybee, J. & S. Fleischmann. (eds.) (1995). *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Coates, J. (1995). The Expression of Root and Epistemic Possibility in English. I Bybee og Fleischmann. 55-66.
- Fauconnier, G. (1994²). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haiman, J. (1995). Moods and MetaMessages: Alienation as a Mood. I Bybee og Fleischmann. 329-346.
- Heine, B. (1995). Agent-Oriented vs. Epistemic Modality: Some Observations on German Modals. I Bybee og Fleischmann. 17-54.
- Jørgensen, P. (1992²). *Tysk Grammatik, I-III*. København: Gads Forlag.
- Zifonun, G., L. Hoffmann & B. Strecker. (1997). *Grammatik der deutschen Sprache, I-III*. Berlin: Walter de Gruyter.